

Наташа С. ВУЛОВИЋ ЕМОНТС*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 25. 4. 2021.
Прихваћен: 28. 4. 2021.

„СИРОМАШТВО” – КОНВЕНЦИОНАЛНИ СУД У СИСТЕМУ ВРЕДНОСТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И КУЛТУРИ**

У раду се разматрају фразеолошке парадигме које се формирају око социјално-утилитарне категорије *сиромаштво* у српском језику. Експерпирана фразеолошко-паремиолошка грађа се класификује, семантички се анализирају поједине аксиологеме, док се у оквиру модела „изглед, спољашњост” наводе релевантне фразеосемантичке групе изражене кроз поредбене фразеолошке јединице које садрже компоненте које означавају део тела, биљке, животиње и др.

Кључне речи: аксиолошка парадигма, модел, фразеосемантичка група, сиромаштво.

Последње две деценије појму вредности посвећена су многа истраживања у лингвистици. Зачетке таквих усмерења у истраживању налазимо код више лингвиста 20. века, који су попут Апресјана указали на то „да речи не функционишу саме по себи, већ представљају средства изражавања лично доживљене, перцепиране индивидуалне слике света у свом богатству њене суштине, особина, веза и односа, емоционално-оцењивачких нијанси и сл.” (Апресјан 1995: 224) или Арутјунове која је 80-их година 20. века писала о аксиологији у животном и језичком механизму, уз чињеницу да се човек потпуно придржава одређеног (опредељеног) система вредности (Арутјунова 1999: 896). У складу с тим, интересовања лингвиста усмерена су на (про)-цењивање и језичка средства којима се оно изражава као аксиолошка информација у свести језичке личности и заузима једно од важних места на мелиоративној/пејоративној скали оцене (Мирзоева 2001: 108). Тако су настали и резултати истраживања првенствено у руској фразеологији и фразеографији

* natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs; nativa8@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(али и пољској), уз радове и у српској лингвистици последњих година (исп. Вуловић 2018; Вуловић Емонтс 2019). Уколико говоримо о изради српског аксиолошког фразеолошког речника, аксиолошку парадигму формирају скупови аксиологема формирани према утврђеним параметрима, који су међусобно супротстављени, а обједињени према постојању позитивног (одобравајућег) или негативног (непожељног) аксиолошког вектора (Бајрамова 2009: 29–30), који се може мењати у процесу фразеологизације. Аксиологеме су груписане као јединице под слотовима (хипонимима) и аксиолошким дијадама (хиперонимима) којима се изражавају основне конвенционалне вредности и антивредности кодиране у сазнању, култури и језику српског социума.

Предмет овог рада јесте један члан дијаде под којом се формира фразеолошка аксиолошка парадигма за материјално-утилитарну вредност и антивредност богатство – сиромаштво, од којих је вредност *богатство* била предмет ранијег истраживања (Вуловић Емонтс 2019), док ће овде предмет бити *сиромаштво* (*немаштина*). У српском језику се социолошка категорија – економска неједнакост (материјална ускраћеност), као најважнији облик друштвене неједнакости, означава најпре лексемама *сиромашан* („који је оскудан у средствима за живот”¹) и *сиромаштво* („стање онога који је сиромаш, немаштина, беда”), уз веома развијено деривационо гнездо: *сиромак*(х), *сиромахов*, *сиромашад*, *сиромашак*, *сиромашење*, *сиромашити*, *сиромашница*, *сиромашки*, -а, -о, *сиромашки*, *сиромашница*, *сиромашно*, *сиромашност*, *сиромаштина* итд. Лексема синонимична лексеми *сиромашан* јесте лексема *убог* („веома сиромашан”; „сиромаш, просјак (у им. сл.)”) која има неколико деривата *убогар*, *убогац*, *убогарка*, *убогарски*, *убогарство*, *убого*, *убогост*. Занимљиво је да се ова словенска лексема доводи у везу са прасл. теонимом Дажбог *Dazьbogъ. Посреди је императивна сложеница у којој реч бог, као и у у-бог „сиромашан”, стоји у свом првобитном значењу „удела, богатства” и која одражава прастару индоевропску концепцију божанства (Лома 2001: 146). Затим су у оквиру исте семантичке групе и лексеме: *немаш*, *немаштина* (*немаштво*), са десетак деривата: *неимаштина*, *неимајство*, *неимајући*, *неималац*, *неималица*, *неимало*, *неиманац*, *неимање*, *неимањство*, *неиматица*, *неимашан*, *неимућ*, *неимућан*, *неимућност*, *неимуштина*, као и *оскудица* – *оскуд*, *оскуда* (заст.), *оскудак*, *оскудан*, са неколико деривата: *оскудација* нар., *оскудевање*, *оскудевати*, *оскудење* (заст.), *оскудити*, *оскудица*, *оскудицити*, *оскудник* (заст, покр.), *оскудно*, *оскудност* (1.а. у РСАНУ), *оскудовати*, *оскудост*, *оскудство*, *оскуђевати*. Лексема *беда* синонимична је лексеми *сиромаштво*, али у секундарном значењу, као и лексеме *бедан* (заст. *који је у оскудици*, *невољи*, *сиромашан*); *бедник*, *бедница*, *бедниче*, *беднички*, *бедност*, уз слабо развијене деривате.

¹ Значења се наводе из описних речника српског језика (Речника српскохрватског књижевног и народног језика – РСАНУ, Речника српскохрватског књижевног језика – РМС и Речника српског језика – РСЈ).

Слоти фразеолошке парадигме материјално-утилитарног члана „сиромаштво” који означава материјално неблагастање у српској фразеологији су:

1. Сиромашан човек, сиромах: убоги *ђаво* „веома сиромашан човек”: *го и бос; босотиња и голотиња* („сиромашан, бедан свет”); *сиромашан као црквени миш*. Потом се за сиромаха каже и да нема за шта нас да га уједе или нема леба да једе. Занимљиво је да у нашем фразеолошком фонду нема поредбених библизама са антропонимом као компонентом, као што их има у руском језику: *беден как Иов* или *беден как Лазар*.
2. Одећа, спољашњи изглед сиромаха: У Српским народним пословицама Вука Караџића бележе се следеће поредбене фраземе које припадају овој групи: *пун као жаба длака (има (нечега) као у жабе длака, пун новаца као жаба длака); го као ништољ; го као липа; оправео се као липа у пролеће (одевен као цв(и)ет (кађун); го као прст; го као шипка; платиће као вук (курјак) кожом*.
3. Живети сиромашно, у оскудици, невољи: *бити голе душе, с голом душом, немати ни крста божјијега (крштене соли), гледати беди у очи; босотиња и голотиња* (а. *беда, оскудица, сиромаштво* (РСАНУ)); *на малашину стању бити* (покр. „бити сиромашан” (РСАНУ)); *живети као нас насред сокака*.

Фразеосемантичка анализа прикупљене грађе би обухватила више различитих модела, од којих ће бити представљен онај који осликава социјалну карактеристику великог сиромаштва, крајње беде (Ивченко 1982: 68), а то је модел „изглед, спољашњост”, за који је релевантна полисемантичка структура лексеме *го* (*гол*) а. „сасвим наг, без икакве одеће (о целом телу или његовим деловима)”; б) „сиромашан; пуки (о сиромаху, сиромаштву и сл.)”; в) „необрастао длаком, перјем и сл.”. У оквиру овог модела формирају се фразеосемантичке групе:

а) *го + као + део тела*: Интернационална поредбена фразема *го као прст* забележена је и у другим словенским језицима: рус. *гол как перст*, укр. *голий як палець*, пољ. *nagi jak palec*, чеш. *holý jako prst*, буг. *гол като пръст*. У ову групу спадају и варијантни облици са именичком или предлошко-падежном конструкцијом: *голе душе* („без игде ичега, без средстава за живот”); *с голом душом; до голе душе*, као и фразема с глаголско-именичком конструкцијом (*огулити (некога) до голе душе (коже)*). Симболичка вредност лексеме *душа* у значењу најинтимнијег, унутрашњег човековог бића („осећајни живот човеков”) садржи интегралну сему која даје лексеми *душа* функцију интензификатора, те глобалном значењу фраземе интензитет у означавању крајњег сиромаштва, беде.

б) *го (сиромашан) + као + животиња*: Поредбена фразеолошка јединица *сиромашан као црквени миш* такође је интернационална (нпр. рус. *беден как церковная крыса (мыш)*, нем. *arm wie eine Kirchenmaus*)². У оквиру ове групе посебно се издваја српска поредбена фразема *пун као жаба длака*, у

² Више о мотивацији за настанак ове поредбене фраземе в. Вуловић 2015: 127, 220.

значењу: „сиромашан”, где се референт *пун* налази у секундарном значењу („који обилује нечим”), док се компаративни (etalонски део) заснива на парадоксалној слици неубичајеног изгледа животиње (жаба је у реалности голе коже). Како је лева компонента под утицајем десног дела добила значење потпуно супротно њеном значењу, ствара се комични ефекат и ова фраза има градуелно виши степен идиоматичности. Осим тога, карактеристична је и иронија као стилска функција. Лексема *длака* у секундарном, збирном значењу означава косу, браду, бркове, а за животиње је то „телесни покривач од длаке на кожи животиње, крзно”. Занимљиво је упоредити резултате словенских етимолошко-етнографских истраживања, према којима се бележи да, на пример, Словаци и западни Украјинци верују да човек косматог тела мора бити богат („хто волохатий, той буде багатий” – „што длакавији, тим богатији”). Богатство доносе вуна, крзно, преврнут кожух, пређа, све што је чупаво, односно све што није голо. У руском обреду крштења (Вороњешка, Казанска, Саратовска губернија) постојао је обичај да се дете носи у цркву и натраг на кожуху, да би у будућности било богато. Код Источних Словена, ако човек на Велики четвртак угледа чупавог, длакавог кућног духа, очекују га богатство и берићет, а ако га види гол, без длака, очекује га сиромаштво (в. Толстој 2001: 34).

Таква семантичка компонента која изражава сиромаштво као нешто голо, без длака, без омотача, учача се у значењу коју бележи Даничић *Ако си ме преварио у голу, нећеш у космату*. За лексему *влас*, која има за ово истраживање важно секундарно значење „болест изазвана паразитом у облику длаке или црвића од које оболева стока, власац”, која је синоним лексеме *длака*, народна етимологија везала је име Влас, Велес – име сточног божанства, скотиј бог, бог стада (Чајкановић 1973: 157–158). Познато је да је у процесима, како Чајкановић каже, *interpretatio christiana* дошло до деноминације, преименовања, при чему би било сачувано много тога што је везивано за старе паганске богове, али су имена замењивана именима хришћанских светитеља (нпр. Велеса именом св. Власија); али и до апелативизације теофорних имена Волос (Велес) и волос „врста болести од које оболева стока”. Трагови Велесовог култа (пре свега, у виду поштовања св. Власија) очували су се на целом руском северу, где су били познати и камени идоли и легенда о његовом светилишту уз јасну везу његовог култа са стоком (Лома 2001: 68). Доброволски наводи за нас веома значајну руску изреку *Косматый звер на богатый двор*, постављајући хипотезу да се у мотивационој бази не крије животиња, већ је реч о териоморфном заштитнику стоке и животиња – Велесу, Волосу, или једној од његових хипостаза, а најчешће је то медвед као господар животиња (Доброволски, у: Успенски 1982: 102). Повезаност Велеса с пољопривредним култовима одражава се у „источнословенском обичају да се божанству на поклон оставља непожњевено неколико стабљика жита – влати називаних ’Волосова брадица’ (брада)” (Иванов/Топоров 2001: 68). Секундарно, а покрајинско значење лексеме *влас* у РСАНУ јесте „брада на кукурузном клипу”. Чини се да се у представи словенског бога Велеса крије мотивациона база за настанак изреке *бог је најпре себи браду створио*

(„ко није за себе, није ни за друге”), као и фраземе *ухватити бога за браду* („постати веома моћан”) у српском језику.

У неким словенским језицима у поређењима се појављују и друге животиње: бик у пољском (*nagi jak byk*), у белоруском во (*гол как вол*), бик и пас у украјинском (*голий як бик, собака*), док се у српском језику тежак и сиромашан начин живота назива *псећим (пасјим) животом*, а назнаке те семантичке везе с украјинском поредбеном фраземом могу се видети у следећим српским фразеолошким јединицама: *бити бос као пас, живети као пас наспред сокака*; изрекама: *паски живео, паски и умро; он ће бити богат кад пас буде рогат* (која спада у један од два структурно-семантичка модела фразема које имају значење „никад” у српском језику, тачније у календарски модел, заједно са нпр. *кад на врби роди грожђе, кад нестане петка у недељи, кад среда падне у петак* и др., в. Мршевић Радовић 2008: 45–51).

На први поглед би се у оквиру овог модела могло помислити да се уочава и чува семантичка веза сиромаштва са за српски етнос културолошки веома значајном птицом, а то је соко, на шта упућује изрека из Мушкатиновићеве, а затим и из Вукове збирке пословица: *Ако је и го, али је соко*. Поређење са соколом бележи се у дијалектима украјинског, бугарског, руског (нпр. рус. *гол как сокол*), али се поставља питање да ли је у мотивационој бази птица или је овде реч о експликацији друге семе везане за семантичке фокусе у изреци (придев *го* и именицу *соко*). У случају да је реч о птици, да ли би мотивација могла бити у изгледу младунчета сокола које још не лети, а нема ни перје? Не би се могло рећи да је такав изглед специфичан за младунче сокола.

в) *го* + *као* + *предмет*. Фразеолошки фонд српског језика бележи поредбене фразеолошке јединице с предметима *шипка* и *пиштољ* као компонентама: *го као шипка; го као пиштољ* („без игде ичега”). Када је у питању дрвени предмет, у словенским језицима се у овом значењу као компоненте појављују још и *бич* (укр. *голий як бич*), као и *штап* (рус. *гол как прут*; буг. *гол като прът*). Италијанизам *пиштољ* (*pistola*) посудили су јужнословенски језици у којима се (осим у српском) и бележи ова поредбена фразема (нпр. буг. *гол като пищов*; мак. *гол како пиштол*). Украјински језик бележи поредбене фраземе с металним предметом као компонентом: *голий як мич; голий як бритва*. Лексема *шипка* дефинише се у РМС као „шиба, прут, штап; дрвена, метална или сл. палица, пречага”. Оно што је заједнички семантички елемент у слици поређења јесте гола и глатка површина сваког предмета, без омотача или заштитног слоја. Руски фразеолози наводе два тумачења за настанак руске поредбене фраземе *гол как сокол*. Прво укључује застарело значење именице *сокол* као старинске направе за ударање у облику дугачке кладе оковане гвозђем и са гвозденим ланцима. Њоме су се пробијала врата и зидови, а површина јој је била глатка (гола). Тај назив се сачувао у именима појединих алатки за рад у руском језику (Бирих/Мокијенко/Степанова 1998: 540). Друго тумачење односи се на значење именице *сукол* и поређење *гол как сукол*, где је реч о кољу којим се подупире ограда у сеоском домаћинству, па када се она сруши, остају слика голог коља као мотивациона слика за

сиромаштво (Исто). Вероватно је да представа огољености у српској изреци *Ако је и го, али је соко* нема мотивациону спону са материјално-утилитарном категоријом *богат–сиромашан*, већ да се односи на неку другу семантички транспоновану реализацију и да је новијег порекла.

г) *го + као + биљка*: Вук Караџић наводи поредбену фразу *го као липа* (Вук, Рјечник), која се осим у српском бележи и у још неким словенским језицима, у дијалектима украјинског (*голий як лип(к)а*), руског (*гол как лутощка*), чешког (*holý jak lipa*) (Ивченко 1982: 74). Позната је симболичка вредност дрвета липе у словенском културолошком ареалу, као и митологији, док се асоцијативна веза у наведеној фраземи такође заснива на оном спољашњем, на омотачу, на ономе што чини да неко или нешто изгледа богатије, раскошније, имућније. Српска антонимична поредбена фраза управо потврђује тај семантички елемент: *оправио се као липа у пролеће*, где је конституент у *пролеће* носилац мотивације. Посебно је у оквиру ове фразеосемантичке групе значајна покрајинска фраза у српском језику (о)пасати се ликом у значењу „запасти у велику беду, (почети) живети мучно, тешко, у крајњем сиромаштву”. Лексема *лика* има примарно значење: „неодрвењено влакнасто ткиво, танки слој дрвета испод коре који се (обично прерађен) употребљава у плетарству, за везивање и сл., *liber*”. Активност одређеног инимикуса према жртви изражена је значењем фразе *опасати (некога) ликом (у лику)* у значењу: „узимајући, отимајући, плачкајући довести некога до крајњег сиромаштва, беде, осиромашити”. Као илустративни пример у РСАНУ наводи се: Паше [су], због силни својих трошкова, који су без разлога чинили, [народ] здраво ограбили, и у лику их готово опасали (РСАНУ).

Наведени модел показује човекову перцепцију о богатству као постојању спољашњег омотача, којег симболишу длаке, крзно, лишће, кора и сл., а када се догоди дерогирање, тј. укидање, скидање, смањивање нечијег или са нечега заштитног слоја (посебно деловањем неког актанта), долази до сиромаштва, те отуда мотивација следећих фразеолошких јединица у српском језику: *очерупати некога до голе коже, скинути (огулити) некоме кожу с леђа, опељешити до голе душе*³, *платиће као курјак кожом*⁴.

4. Недостатак, немање новца. Онога који нема новца квалификују следеће аксиологеме у српском језику: *бити празних џепова, имати плитке џепове, немати ни пребијене паре (ни цвоњка), бити танак око ребара*.
5. Глад, гладовати. Стање глади услед сиромаштва изражава се у српском језику следећим аксиологемама: *сит као даска* („гладан”); *без осолка и омрска* „бедно се хранећи, гладујући, у великој оскудици”; *отезати се од глади* „мучити се од глади, гладовати”; *одрасти на пасуљу* „одрасти у сиромаштву (хранећи се углавном пасуљем)”.

³ Више о мотивационој бази ове фраземи и варијантног облика с компонентом *кожа* в. у Вуловић 2015: 126.

⁴ На овом месту је занимљиво подсетити се глагола који припада жаргону српског језика: *нафатирати се* (настао од лексеме *вата* – нем. *Watte*), где је семантички параметар опет дебелина слоја, вероватно у зимској одећи, чија је дебелина битна

Познато је да се пасуљ као врста јела у перцепцији српског етноса доживљава као храна сиромашних, у књижевном језику се нпр. код Р. Домановића уз контекстну употребу ироније као стилиске фигуре може наћи таква потврда: *свиљу носите, пасуљ једете* (РМС). О сиромашном животу и глади сведоче и српске поредбене фраземе: *најео се као сироче за задушнице, уздисати као Циганче за даћом*, затим изрека *весели се торбо пртењаро, сутра су ти влашке задушнице (иде теби Раџка задушница)*, које као лексичку компоненту укључују назив народно-црквеног порекла из обичајне праксе (*задушница, даћа*), какав постоји на ширем јужнословенском простору, што потврђује и бугарска поредбена фразама *најаждам се като сирота на помен*.

6. Пропасти, постати сиромашан. Глагол *сиромашити* у РМС-у има значења: 1. „чинити некога сиромашним или сиромашнијим” и 2. „бивати, постајати сиромашан”. Тако се и у фразеолошком материјалу уочавају два различита глобална фразеолошка значења, у зависности од тога да ли постоји актант или не, па најпре имамо значење „(у)чинити некога веома сиромашним, (у)чинити да неко остане без игде ичега”: *оставити (некога) на просјачком штапу; отерати на просјачки штап (у просјаче, у слепце); отањивати кору хлеба (некоме); отети (некоме) залогај (хлеб) из уста; дотерати (довести) до паса; огулити (ољуштити) некоме кожу с леђа; опљачкати некога до голе душе, очерупати некога до голе коже*. Затим, бележе се фраземе са значењем: „бивати, постајати сиромашан”: *пасти на просјачку палицу; гаће на штапу однети; дотерати до паса; на танке воде доћи*.
7. Кућа, кров, станиште сиромаша. Дом сиромаша изражава се нефразеологизираним изразом *убоги дом* („сиротињски дом, дом за сиромаше”) и изразом *завршити на улици* („остати без ичега”).
8. Дуговање, дугови. Како је и задуживање честа нужда сиромашних, изражава се и у српским фраземама: *бити у дуговима до грла; бити дужан као Грчка (бити дужан и Богу и народу)*.
9. Лутати. Молити, просити. У овој фразеосемантичкој групи забележили смо само један пример из Вукове збирке српских пословица: *опросио би њиме б(и)јели свијет* (тако је одрпан).

Паремиолошки материјал се у аксиолошком речнику засебно класификује, па се у паремиолошким јединицама уочава следећа слотна структура, тј. парадигма:

Сиромашан човек је частан: *Ако је и го, али је соко.*

Боље је и празну врећу испод пазуха носити него врага у њој.

Боље је поштење у сиромаштву, него богатство без поштења.

За сиромашног човека важније је имати хлеба него новца: *Ако неће Божић каше, а оно ће деца; Ако нијесам Гаван, нијесам ни сиромаш.* Ова изрека је фолклорног порекла и садржи антропоним Гаван као компоненту, чији је помен сачуван у народној књижевности (в. нпр. народну песму *Љуба богатога Гавана* и приповетку *Свети Сава и богати Гаван*).

Сиромаштво тера човека на грех: *Убог човек, готова лаж; Сиромаш човек, готов ђаво; Гладан и патријар хлеба ће украсти; Глад и курјака из шуме ишћера; Сиромаш је ђаво у јами; Л(и)јена лаж сиромашка сермија.*

Сиромашан – антипод богатом: *Богат једе кад хоће, а сиромаш кад може; У богата на глас, а у сиромаша на част; Вук Карацић бележи и текстуално објашњење: „Бадава се осврће човјек на поглед лијепога двора, мало ће се у њ частити. Да у кога ће? У простога, ће ће братски дочек наћи.”* Даље се у овој групи бележе паремиолошке аксиологеме: *Боље је бити богату господару слуга, него ли свој сиромаш; Сиромашу фали један дукат, а тврдици стотина и хиљада; Богати на мазгу с(ј)еде, а сиромаси иду на ноге; Боље је метнут руке тешке на ситан трбух, него ласне руке на гладан трбух; Пије вино ко има новаца, а ко нема с(ј)еди код лонаца; Код попа пио, код Цигана вечерао.*

Сиромаштво је тешко: *Сиротињо, и селу си тешка, а камоли кући у којој си; Бог дао, а цар нема шта узети; Празна је торба тежа од пуне; Паски живео, паски и умро.*

Сиромашу помаже Бог: *Ако сироти станеш на пут, на срећу не можеш; Бог се брине сиротама; Да није сирота не би сунце сијало.*

У сиромаштву се познаје пријатељ: *Сиромашцу је лако уцв(и)елити; Невољнику или б(и)једном чов(ј)еку никада не реци оно што би га увр(и)едило.*

Сиромаш потребује много тога: *Ди је слама, ту је слава; ди је жито, ту је сито; ди су шљиве и ораси, ту су људи сиромаси.*

Некадашњи сиромаш не узвраћа за добро дело: *Одрани сироту за своју срамоту.*

Треба помоћи сиромашу, кићење сиротиње је грех: *Боље да те смрт пр(и)јека дигне, него суза сиромашка стигне; Ласно је сироту уцв(и)елити, ал је мучно од(ј)енути; На сиротнога сваком је лака рука; Сиротињска суза јемљеш пробија; Сиромаша је ласно помоћи, али је тешко онога који је био богат, па пропао; Цркву краси, сиромаше дере; Даровна рука сиромашка мајка.*

Сиромаштво и љубав не иду заједно: *Боље је са старим папати него с младим плакати; Беда на врата, љубав кроз прозор; Убог муж готова лажа; Сиротној ђевојци сиротни и дарови.*

Љубав је важнија од материјалног стања: *Боље је у појату фукати но у полачу хукати.*

Немаштина чини човека борбенијим, способнијим: *Гладни хрти боље лове; Гола је гузица тврђа од Будима.*

Сиромаш човек увек брине: *Гладно око не спава.*

Сиромашан, а поносан, горд: *Голо, а оло.*

Живи у сиромаштву, а понаша се као богаташ: *Господује, а гладује (липсује).*

Глад је тешка: Грђа је глад од куге (смрти). Сиромаш човек и од глади спава. Волим мастан капати него гладан плакати.

Сиромаштво тера човека на понизност: Празна врећа не може усправно да стоји.

При одређивању дијада вредности/антивредности у карактеролошкој слици српског социума неопходно је укључити и поједине резултате етнографско-антрополошких истраживања текстова епитафа на којима су изражене личне особине покојника и они су старијег датума, јер то у савремено доба није друштвено-психолошка потреба. Они нам служе као *tabula signa* у односу на фразеолошки ексцерпирану грађу у овом случају о сиромаштву. На старијим споменицима у Западној Србији (19. век) ретко се спомиње сиротиња (по народној изреци забележеној у ивањичком крају: *ако немаштина није за дикање, није ни за кукање*). Као највиша вредност на епитафима се истицала човечност, људскост, доброта, поштење, дакле као најцењеније су навођене духовне, етичке вредности. У текстовима је заступљена првенствено карактерна, а не егзистенцијална имовина: „нигде богатство није претежније од поштења, а корисност од доброте” (Николић 1991: 52), а у одређеној мери има и релационих израза када се наглашава положај појединца у односу на сеоско становништво, када се истиче прелазак у боље имовинско стање (нпр. „Паковраће 1878 Глишо Благоевић, родом из села Дружетића, окружја ужичког, среза црногорског, а житељ овог села Паковраћа. И најпре био у великој нужди и сиромаштини, и оде у службу, затим дође на степен и начини мејану о свом труду. Кои је господарио чесно”). Уочљив је хришћански модел представљања, посебно када се наводи како је покојник помагао сироте. Тако је Неранца Ћаловић из Зеока „гладнога нахранила, жедна напојила, сиротне предела, божјацима уделила, мртвима наменила, ради Бога и севапа” (Николић 1991: 259). Имајући у виду не само секундарно фигуративно значење лексеме *соко* („јунак”), значењем изреке *Ако је и го, али је соко* изражавају се особине које потврђује и коришћени антрополошко-етнографски материјал о часности, поштењу, храбрости сиромашних, а вредних људи.

На крају представљања слота фразеолошке парадигме материјално-утилитарног члана „сиромаштво“ који означава материјално неблагостање запажа се да се посебно у српском у српској фразеологији издваја модел који осликава социјалну карактеристику великог сиромаштва, крајње беде, а то је модел „изглед, спољашњост”, за који је релевантна полисемантичка структура лексеме *го* (гол) а. „сасвим наг, без икакве одеће (о целом телу или његовим деловима)”; б) „сиромашан; пуки (о сиромашу, сиромаштву и сл.)”; в) „необрастао длаком, перјем и сл.”. Тај модел је у овом случају објединио фразеолошке јединице српског и др. словенских језика у фразеосемантичке групе (*го као део тела, као животиња, као предмет, као биљка*). Фразеосемантичком анализом обухваћене су и фраземе које су заједничке словенским, ређе несловенским језицима (*го као прст, сиромашан као црквени миш, блр. гол как вол, го као прут, го као липа*), а посебно су издвојене и анализиране фраземе које припадају национално-специфичном делу корпуса (*пун као жаба длака, опасати (некога) ликом*). Приказана семантичка анализа по-

казује човекову перцепцију у српској фразеологији, сличну оној у другим словенским језицима, о представи богатства као постојања спољашњег, заштитног омотача, којег симболишу длаке, крзно, лишће, кора и сл., а када се догоди дерогирање, тј. укидање, скидање, смањивање нечијег или са нечега заштитног слоја (посебно деловањем неког актанта), долази до сиромаштва. Резултати етнографско-антрополошких истраживања текстова епитафа употпунили су добијене резултате семантичке анализе фразеолошке грађе, дајући представу српског етноса о материјално-утилитарном аксиолошком члану „сиромаштво”.

ИЗВОРИ

- Даничић 1871:** Gj. Daničić, *Poslovice*. Zagreb (репринт, Међународни славистички центар, Београд, 1991).
- Караџић 1849:** В. Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Матешић 1982:** J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мушкатиоровић 1807:** *Причте или ти по простому пословице*, Будим.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика (I–VI)*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (I–21)*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995:** Ю. Д. Апресян, *Образ человека по данным языка: опыт системного описания*, Избранные труды 2, Языки русской культуры, Москва.
- Арутјунова 1999:** Н. Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, *Языки русской культуры*, Москва: Наука, 894–899.
- Бајрамова 2009:** Л. К. Байрамова, О проекте Славянского фразеологического словаря: универсально-уникальный, историко-этимологический, аксиологический параметры, у: *Проблемы истории, филологии, культуры. Научный журнал РАН*, ред. Н. Г. Абрамзон, Издательство ООО „Аналитик”, Москва – Магнитогорск – Новосибирск, 184–188.
- Бирх/Мокијенко/Степанова 1998:** А. К. Бирх, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Словарь русской фразеологии, историко-этимологический справочник*, Санкт-Петербург.
- Вуловић 2015:** Н. Вуловић, *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Вуловић 2018:** Н. Вуловић, Аксиологеме као одреднице у фразеолошком речнику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47/1, 291–300.
- Вуловић Емонтс 2019:** Н. Вуловић Емонтс, „Богатство” – конвенционални суд у систему вредности у српском језику и култури, *Наш језик* 50/II, 765–772.
- Иванов/Топоров 2001:** В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Велес, *Словенска митологија – енциклопедијски речник* (ред. С. М. Толстој, Јб. Раденковић), Београд: Zepter book world.
- Ивченко 1996:** А. Ивченко, *Українська народна фразеологія: ареали, етимологія*, Харківське історико-філологічне товариство. Наукова бібліотека. Серія „Наукові розвідки”, Харків.
- Лома 2001:** А. Лома, Дажбог, *Словенска митологија – енциклопедијски речник* (ред. С. М. Толстој, Јб. Раденковић), Београд: Zepter book world.
- Мирзоева 2001:** Л. Ю. Мирзоева, Аксиологическая и функционально-стилистическая характеристика слова. *Текст. Структура и семантика*: т. 2, МГОПУ им. М. А. Шолохова, 108–113.
- Мршевић Радовић 2008:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Николић 1991:** Р. Николић, *Селјакова душа на камену*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Толстој 2001:** Н. И. Толстој, Богатство, *Словенска митологија – енциклопедијски речник* (ред. С. М. Толстој, Јб. Раденковић), Београд: Zepter book world.
- Успенски 1982:** Б. А. Успенский, *Филологические разыскания в области славянских древностей (реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мириклийского)*, Издательство Московского университета, Москва.
- Чайкановић 1973:** В. Чайкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд: Српска књижевна задруга.

Н. С. Вулович Емонтс

„БЕДНОСТЬ” / КОНВЕНЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТЕЙ
В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ И СЕРБСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Резюме

Предметом исследования в настоящей работе являются аксиологическая фразеологическая парадигма антиценности *бедность* в сербском языке и сербской культуре. Конвенциональная оценка маркирует слотовую структуру фразеологической и паремиологической парадигмы *Бедность*. В рамках модели „внешний вид” формируются фразеосемантические группы сравнительных фразеологизмов (например: *го као прст*, *пун као жаба* *длака*, *го као шипка*, *го као липа* и тд.).

Ключевые слова: аксиологическая парадигма, модель, фразеосемантическая группа, бедность.